

Кажан у храмі. Біографія Юрія Новосільського

КУПИТИ

Про книгу

Українець за походженням і один із найвидатніших польських художників ХХ століття, абстракціоніст і майстер конкретики, світоглядний традиціоналіст і мистецький революціонер, іконописець і автор сотень ню, глибокий релігійний мислитель і садо-мазохістичний фантазер - усе це Юрій Новосільський

«Як сьогодні пам'ятаю певний пополудень, коли після однієї з розмов із Яхімовичем я перейшов до другої кімнати, і тоді всі мої попередні враження від оглядання картин Ван Гога й Утрілло ожили в мені в якийсь цілісний, неповторний спосіб. Це було щось, що неможливо описати. Мені просто відкрилися очі на мистецтво. Це так, неначе я, не навчаючись, раптом почав вільно говорити якоюсь невідомою мені мовою, або, не вміючи плавати, кинутий на глибоку воду, поплив. (...) Я побачив картини і захотів стати художником».

Юрій Новосільський

«Живопис Новосільського – це живопис, розіп'ятий на раменах любові «небесної» і любові «земної». Роздертий між цих двох любовей, художник часом нагадує ангела, а часом кажана, завислого у підземеллях покинутого храму. Новосільський – розірваний, але не на поверхні полотна, дошки чи стіни, а в підсвідомості, поза рамками картини».

Тадеуш Ружевич

«Новосільський – це, мабуть, єдина абсолютно вільна людина, яку я знаю. І то незважаючи на залежність, яка тримає його на прив'язі... Окрім цього, він справді нічого не потребує. Він ніколи не мав схильності чимось володіти, відпадають усі звичні для нас обставини: діти, авто, дім... Для нього все це не мало жодного значення... Вся його життєва філософія, спосіб життя і спосіб малювання впливає з його неймовірної свободи. Він ніколи не ганявся за модою, хоча мода часом сприяла його живопису. Він навіть ніколи не був прив'язаний до якогось етапу чи тематики свого живопису. Того ж самого дня він міг малювати вранці ікону, а пополудні ню. Це також свідчення свободи».

Анджей Стармах

Видавництво "Книги – XXI"

КАЖАН У ХРАМІ
Біографія Юрія Новосільського

Кристина Черні

Кристина Черні

КАЖАН У ХРАМІ

Біографія Юрія Новосільського

Кристина Черні

КАЖАН У ХРАМІ

Біографія Юрія Новосільського

Переклад з польської Олеся Герасима

Чернівці
Книги – XXI
2015

УДК 75.036(438)(092)
ББК 85.143(4ПОЛ)6-8Новосільський
Ч 492

Черні Кристина

Кажан у храмі. Біографія Юрія Новосільського / Переклад з польської Олеса Герасима. – Чернівці : Книги – XXI, 2015. – 428 с.

ISBN 978-617-614-097-9

Українець за походженням і один із найвидатніших польських художників ХХ століття, абстракціоніст і майстер конкретики, світоглядний традиціоналіст і мистецький революціонер, іконописець і автор сотень ню, глибокий релігійний мислитель і садо-мазохістичний фантазер, сором'язливий професор Академії і скандальний алкоголік – усе це Юрій Новосільський (Jerzy Nowosielski), розіп'ятий між любов'ю небесною і любов'ю земною «кажан у храмі», чиє сповнене пригод і потрясінь життя Кристина Черні відтворює у цій дуже відвертій і водночас дуже тактовній книжці.

ББК 85.143(4ПОЛ)6-8Новосільський

Книгу видано за фінансової підтримки
польського Інституту Книжки – Програма перекладів ©POLAND
та Польського інституту в Києві

Усі права застережено. Відтворювати будь-яку частину цього видання у будь-якій формі та в будь-який спосіб, у тому числі електронно, без письмової згоди правовласників заборонено.

Перекладено за виданням: Krystyna Czerni. Nietoperz w świątyni. Biografia Jerzego Nowosielskiego. – Wydawnictwo Znak, Kraków. – 2011.

Copyright © by Krystyna Czerni

This translation is published by arrangement with Społeczny Instytut Wydawniczy ZNAK Sp. z o.o., Kraków, Poland

© Книги – XXI, 2015, видання українською мовою

© Олександр Герасим, 2015, переклад

© Роман Сабадаш, 2015, обкладинка

© Роман Сабадаш, 2015, макет

Живопис Новосільського – це живопис,
розп'ятий на раменах любові «небесної» і любові «земної».
Роздертий між цих двох любовей, художник часом нагадує ангела,
а часом кажана, завислого у підземеллях покинутого храму.
Новосільський – розірваний, але не на поверхні полотна,
дошки чи стіни, а в підсвідомості, поза рамками картини.

Тадеуш Ружевич

Всуп

Жанр біографії переживає справжній ренесанс. Шанувальникам мистецтва вже не достатньо самого твору – вони хочуть наблизитися до автора, зрозуміти його час, відтворити життєві повороти і вибори. Пізнати людину. Сьогодні ніхто вже не сприймає серйозно модної колись теорії *Kunstgeschichte ohne Namen* (історії мистецтва без імен). Звання героя біографії треба собі заслужити: видатним доробком, незвичайним життєписом. Звання біографа треба собі заробити, біограф виконує у певному сенсі «службову» роль, його головною метою є документування: нагромадження і впорядкування якнайбільшої кількості фактів із життя описуваної постаті. Спілкування зі справжньою Величчю, нерідко допуск до її приватності і таємниць є, безсумнівно, привілеєм, а з часом може навіть стати різновидом шляхетної манії. Може тому біографи не хочуть зупинятися, не можуть попроситися зі своїм героєм. Адам Загаєвський в есеї «Англосаксонські біографії» називає біографів «стаєрами письменства», які – на противагу поетам, тим «нервовим спринтерам літератури» – «у принципі, зовсім не хочуть закінчувати свої твори. Ніби й квапляться, ніби хочуть укластися у видавничі терміни, які пересуваються з року в рік до розпачу редакторів видавництва, ми ніби бачимо їх в архівах, а згодом у кабінетах, як вони цілим днями працюють над поволі зростаючим текстом, але – з другого боку – їх водночас підточує побоювання, що вони чогось не знайдуть, не розшукають важливого листа, не дістануться до останнього живого свідка, і їхня опасиста книжка, плід стількох років, результат стількох трудів і зречень, уже за рік перестане бути найповнішою біографією».

Не бажаючи здійснити цю помилку, я віддаю сьогодні до рук читача біографію Юрія Новосільського. Цей, можливо, найвизначніший польський художник сучасності є для Польщі постаттю «емблематичною», його історія, мов у лінзі, концентрує найважливіші незгоди і драми жителів цього закутка Європи у XX столітті. Його духовне життя здолало дорогу від Лемківщини – через польськість – до наднаціональної есхатології; від католицизму – через атеїзм – до православ'я і ще далі. Новосільський залишається одним із найцікавіших творців і мислителів сучасної Польщі, його релігійна і мистецька постава виражає все найліпше у нашій традиції і духовності. Варто пізнати джерела, з яких випливають його думка і мистецтво, схилитися перед непростою долею цього великого мистця і чудової, хоча й трагічної людини.

Узявшись кілька років тому писати біографію Новосільського, я ледь відчувала масштаб труднощів, з якими мені доведеться впоратися. Не йдеться навіть

про гори присвяченої мистцеві літератури, хоча про нього писали найвидатніші критики, історики мистецтва, поети. Мене вразила радше величезна кількість «білих плям» у житті і творчості художника. Багато сакральних творів залишалося у сховках, відомості про багато етапів його життя були уривчасті, біографічні довідки постійно повторювали ті самі суперечливі дані, до того ж сам мистець, особливо у пізніших висловлюваннях, часто просто фантазував і «вигадував». Усе це тепер слід було уточнити і верифікувати. Коли у 80-х роках я сама робила з художником розлоге інтерв'ю, то замість розпитати його – як належиться – про маму і тата, дитинство, історію родини, я більше цікавилась ідейними перипетіями: окупацією, соцреалізмом, політичними компромісами. Такий був час, ці речі здавалися нам найістотнішими. Час – а також вік – верифікує ієрархію значень. Допіру зрілість дозволяє оцінити вагу певних речей...

Коли я засіла за писання цієї книжки, старенький художник уже не міг мені нічим допомогти. Не було серед живих ні його дружини, ні дальших родичів, дітей пара не мала – не було кого розпитувати. Коли я скаржилася на «інформаційну порожнечу» довкола Новосільського, Юзеф Хробак – автор детального календаря життя художника з каталогу галереї «Захента» – вигукнув: «Це неможливо. Кожен має якусь родину!». Я це запам'ятала. Переломом у моїх пошуках стало віднайдення могили батьків і братів мистця. Християнин вірить у «спільноту святих» – невидиму присутність померлих, стосунки між тими, хто живе, і тими, котрі вже відійшли. Йдеться не про викликання духів, а про віру в те, що ми можемо відчутти близькість і підтримку осіб, які вже переступили поріг смерті. Стоячи біля могили Ганни і Стефана Новосільських, я подумала: «Це й Ваша справа, допоможіть, це про Вас я хочу розказати». Незабаром я натрапила на гарну збірку фотографій, знайшла цінні листи. Пізніше, ще не раз, мандруючи слідами мистця, я знаходила документи і свідоцтва, які ніби тільки й чекали на мене. «Кожен має якусь родину». Навіть коли наші близькі вже є «за пругом», залишається родина, а родина підтримується навзаєм. Я намагалася відтворити генеалогію і дитинство Юрія Новосільського так правдиво, як тільки можливо, у глибокому переконанні, що саме найраніші роки життя є визначальними для розвитку людини і мистця.

Залишилося ще дослідити архіви і добратися до живих свідків: друзів і співробітників, учнів, сусідів, замовників і колекціонерів. Я розмовляла з десятками осіб, які зустріли на своєму шляху Новосільського: їх свідчення і спогади вносять надзвичайно цінні і нові відомості про творця і його творчість. Людська пам'ять буває вибірковою і зрадливою, але жоден науковий аналіз не може так наочно воскресити минуле. Приватні розповіді також допускають читача до певної інтимності, «домашньої» приязні з героєм. Правда про людину є складною. Легенда теж має велике значення, та правда цікавіша. Тому добра біографія не може бути підлакованою. Навпаки, вона повинна бути безжальною, позбавленою табуєваних тем, брати до

уваги все, зокрема й слабості, падіння, альковні таємниці й секрети сумління. «Є різні кути зору, – застерігав мене Тадеуш Ружевиц, – я про певні речі просто ніколи нікому не розповім (...), бо це було би нечесно і паскудно. Це і є різниця між тими, хто пише біографію, і друзями. Не все є на продаж. Це були справи між нами. Мене мало обходять біографії, зрештою, найліпші з них – сфальсифіковані. Неправдиві завжди є цікавішими». Маю надію, що, пишучи про «темну сторону» життя мистця, я зуміла не перейти межі, за якою починається брак поваги і такту.

З редакційних міркувань цілий великий блок матеріалів, що стосуються чималої релігійної і монументальної творчості мистця, був вилучений для окремої, наукової публікації. Поліхромії й оформлення сакральних інтер'єрів Новосільського заслуговують на детальну фахову розвідку, в книжці про його життя вони могли бути представлені тільки загально, без належної їм уваги і ретельності.

Хочу подякувати всім, хто підтримував мене у цій праці. Професор Мечислав Порембський першим намовив мене займатися Новосільським і впродовж усіх цих років служив мені неоціненними порадами і допомогою. Анджею Стармахові я дякую за довіру і можливість необмеженого доступу до архіву художника. Івона Орнатowska, Рената Рогозінська, Владислав Подразік, Павел Ружевиц і Олек Семашко нехай приймуть слова вдячності за проникливе прочитання рукопису і цінні зауваження. Агнєшці Поневєрській-Остапчук і Аліні Добошевській дякую за допомогу в перекладі польською українських текстів. Родині і друзям дякую за постійну мобілізацію, слова заохочення і розуміння.

Непросто писати про творця такого формату, не впадаючи в банальність. Також не всім попереднім біографам вдалося знайти відповідну мову і ключ для опису феномену Новосільського. Коли з'явилася перша скромно ілюстрована монографія про мистця авторства Єжи Мадейського (*Wydawnictwo Literackie*, 1973), роздратований професор Ришард Пшибильський у листі до «Тижодніка Повшехного» піддав нищівній критиці публікацію, затаврувавши автора безчестям і викривши уміщені в книжці «абсолютно фальшиві теорії» і «маячню», але передовсім – невігластво і прогалини у релігійних знаннях. «Без цих знань, – пише Пшибильський, – кожен приречений на вигадкування фривольних побрехеньок і доволі жалюгідне, найвищою мірою конфузливе мудрування. (...) Не можна хизуватися своєю безпорадністю перед висловлюваннями винятково освіченого художника. До розмови з мистцем слід добре підготуватися, а якщо не вистачило сил – відмовитися від великої духовної учти, якою повинна бути книжка про Новосільського».

Цю грізну цитату я повісила собі над письмовим столом як *memento*. Читач розсудить, чи вона виявилася ефективною...

Частина I

Родовід

—

«Тітонька страшно пережила смерть синів і тримала Юрка під спідницею, – згадує Барбара Новосільська, онучка дядька Михайла. – До нього не було доступу. У нас зграйка хлопців грала у м'яча, але тітонька дуже боялася, мала різні фобії, не підпускала нікого до Юрка, він ніде не висував носа».

«Як сьогодні пам'ятаю певний пополудень, коли після однієї з розмов з Яхімовичем я перейшов до другої кімнати, і тоді всі мої попередні враження від оглядання картин Ван Гога й Утрілло ожили в мені в якийсь цілісний, неповторний спосіб. Це було щось, що неможливо описати. Мені просто відкрилися очі на мистецтво. Це так, неначе я, не навчаючись, раптом почав вільно говорити якоюсь невідомою мені мовою, або, не вміючи плавати, кинутий на глибоку воду, поплив. (...) Я побачив картини і захотів стати художником».

«Це була досить дивна, середньо-вища школа художніх ремесел, – згадує Мечислав Порембський. – Німцям потрібна була певна кількість ремісничих шкіл, щоб готувати середньо вправних рабів – щось там полакувати, зробити ліпнину, ткати. Тому офіційно програма строго обмежувалася суто практичними навичками, але викладачі учили того, що вважали за потрібне, себто нормально реалізовували довоєнну програму». (...) Саме у *Kunstgewerbeschule* Новосільський зустрічає друзів, які потім стануть найвизначнішими представниками польського мистецтва.

«Він був якийсь такий молодший, ніби недозрілий. Інші хлопці були вже майже мужчинами, а він був досить незграбний, мовби «розклеєний». (...) Це був милий і добрий хлопець, якого ми, на жаль, дражнили – *теа*

culpa – бо довідалися, що він українець. Це був час, коли вже почалися різанини на Сході, і таким чином ми вирішили дати йому чосу. Це полягало в тому, що на заняттях зі скульптури ми робили кульки і кидали в нього. Ми, тобто однокласники й однокласниці. Ну й ціляли в нього, а він так чемно стояв, не захищався. Він, може, й не знав, за що, бо ми йому не говорили».

Правила студитів надзвичайно вимогливі, наближені до суворого уставу цистерціанців. (...) Подібно запам'ятав монастирський режим і Юрій Новосільський: «Поділ доби був на три вісімки: 8 годин молитви, 8 годин праці і 8 годин відпочинку. (...) З тим, що для людини, котра любить молитву і взагалі розуміє східну літургію, ті 8 годин молитви були властиво приємністю, адже з цим були пов'язані дуже глибокі естетичні, літературні переживання. (...) Крім того, у рамках 8 годин праці було малювання ікон, а це також було великою приємністю».

Коріння

«Я зовсім не маю в собі польської крові, – жартує Юрій Новосільський, син лемка і полонізованої австрійки. – Я поляк, але трошки українець, трошки німець. Я люблю цю країну і вболіваю через те, що вона однобічно сформована післятридентською римо-католицькою ментальністю. А це є каліцтвом культури нації».

«одне око польське, друге українське»

Довкола національності Юрія Новосільськогоросло багато мітів і непорозумінь. По-справжньому про його коріння і сім'ю було відомо небагато. Сам він не полегшував справи, зовсім не відчувачи потреби в однозначних деклараціях: «Мене моя національність абсолютно не обходить. Найбільше я відчуваю себе пов'язаним із польською культурою, бо в ній я існую, але також – із українською і російською. (...) я, властиво, тримовний і почуваю себе однаково солідарним із польським, українським і російським суспільствами. Це невігідно, бо кожна з цих груп може звинуватити мене у нелояльності, але ж такі люди існують, Цибіс, власне кажучи, був двонаціональним, рівною мірою пов'язаний із польськістю і з Німеччиною, зрештою, це було його великою життєвою трагедією».

Питання походження – це терен ризикований і грузький. Дехто говорить: «кров завжди збереже пам'ять, звідкіля тече», однак там, де з'являються національні чи расові критерії, різкі поділи загрожують пасткою упереджень. Бо що важить більше: гени чи дух? Кров чи культура? Вирішальним повинен бути голос самого творця, оте горде тувімівське: «Я є поляком, бо мені так подобається!». Однак історія не кожному надає право на самовизначення, життя серед чужих змушує до важкого вибору, до мімікрії.

«Любий Юрку, – пише Тадеуш Ружевич до Новосільського в середині 80-х років, – для мене несподіванкою стало не те, що ти виявився холодним ерудитом і натхненним пророком, а що ти – лемко за походженням... і приховував це 38 років!... виявляється, всі ми щось приховуємо... але ретельні дослідники наших «коренів» (як тепер модно говорити) викриють наше «походження»...».

Про «влізання в коріння» писав із непідробним роздратуванням ще Кароль Лижиковський. У його часи національність вважалася певного роду расовим фатумом, що тяжіє над кожним новонародженим. Сьогодні вже не годиться думати в категоріях незмінної і спадкової раси: національність стала фактом культурним, питанням вибору. Якщо десь на польських землях були прояви такого мислення,

то власне на східних окраїнах. В Україні були сім'ї, в яких кожне покоління говорило іншою мовою і декларувало свою іншу національність. «Коли у тебе нянею була гуцулка, то ти вже ставав поляком української культури», – писав Єжи Стемповський, котрий дитинство провів на Волині.

Тадеуш Ружевиц жартує, що Новосільський має одне око польське, друге українське, в якому деколи видно «злий зблиск». Сам мистець часом з гумором цитує російського історика Дмитра Іловайського: «*малорос по своей природе гнусен и ленив*». Термін «українець», перейнятий від польських романтиків, замінив уживані раніше «русин» чи «малорос». Та хоча назва інакша – кліше ті самі. Для зміни стереотипу досить зміни перспективи. Учений Іван Лисяк-Рудницький, професор західних університетів, тлумачить феномен України в категоріях вестерну, порівнюючи міт Дикого Поля і Дикого Заходу. Якщо національний характер американців спирається на традиції перших поселенців, українським «піонером і ковбоєм» є гордий козак, оборонець степів від татарської загрози. Отож, для Польщі Україна – це чорна легенда диких «різунів» і вічного заколоту, для русинів – шляхетний дух козаччини і свободи, про який говорилося на першому з'їзді Народного Руху України в 1989 році.

На закид, що дехто насильно робить із нього українця, Новосільський протестує: «Я ніколи не дозволяю з себе щось чи когось робити! Але ж якоюсь мірою я є українцем. Якщо в тебе батько українець, а мама полька, і ти перебуваєш у країні двох культур, то й належиш до двох цих культур. Я лише не знаю, що це значить – бути поляком і що це значить – бути українцем. Натомість я знаю, що таке бути людиною. Існує певний ґатунок українців, які завжди хочуть з'ясувати, хто є хто. Багато таких українців дивляться на мене з-під лоба, коли я щось роблю в церкві, і питають: *А Ви хто?* Як то *хто?* Я намагаюся бути людиною, у мене не завжди це виходить, але я принаймні намагаюся».

Відоме «*Gente Ruthenus, natione Polonus*» – максима асимільованих русинів, яку любив повторювати президент Зиблікевич, походила з часів першої Речі Посполитої. Ця так охоче прийнята польським суспільством формула звучала по суті дуже протекційно, подібно до єврейського: «*Judea nati, Poloniae educati*». Чим же вона була, як не висловом переконання в культурній нижчості українців, нездатних до самостійності і незалежного буття? Погорда до «невчених русинів» звучить уже в полум'яних проповідях Петра Скарги, який переконував русинських владик прийняти унію аргументом, що їхнє священство «ліпше буде при католиках пошановане». Дуже довго національна відрубність українців узагалі піддавалася сумніву. Її підтримка в часи розпаду габсбурзької монархії, що хотіла залишити після себе принаймні трохи хаосу, сприяла поширенню тези про «українців як націю, вигадану австрійцями».

Коли український родовід є таким заплутаним, то що вже говорити про лемків. Сам Новосільський жартує: «Лемків вигадали етнографи». Ці бескидські горяни, нащадки волоських осадників, разом із бойками і гуцулами є однією з українських

етнічних груп, що населяють Карпати, звідси інша їхня назва – карпаторусини. Хтозна, чи не найвлучнішою назвою для них є означення з Динівського Підгір'я: замішанці. Самі лемки – що колись займали терени Низького і Сондецького Бескиду, від Щавниці до Команчі – мають клопоти з самовизначенням, вони дуже поділені. «Проукраїнська» галузка, пов'язана з греко-католицькою церквою, почувається частиною українського народу, православні сепаратисти (проросійська галузка) вважає лемків окремим народом. Немає згоди навіть щодо написання назви. «Українські будителі, – пише Антоній Крог, – стверджували, що лемки – це українці із слабо вираженим національним почуттям, а русинські – що це відгалуження русинського народу, відрубного від українського, із притаманною йому культурою. Українці прийняли написання *лемки*, а русини *лемкы*. До сьогодні самоназва одного й того ж народу пишеться двома способами, залежно від поглядів автора. Упродовж усього ХХ століття двоїстість і неоднозначність національного почуття лемків була – в сім'ях, по селах, у церквах – джерелом суперечок, драм, політичних збурень. (...) Слово *Лемковина* для означення свого краю вживає лемко русинської орієнтації, *Лемківщина* – української». Поділи проіснували довго. Досить сказати, що на порозі Третьої Речі Посполитої, 1989 року, зареєстровано дві організації: Товариство лемків, що вважає лемків окремим народом, і Об'єднання лемків, які визнають себе українцями.

«Національність – це найбільш штучна категорія ідентичності, яку люди змогли собі створити!» – метає громи Новосільський. На старість він ще більше загострив свої судження, викриваючи навіть добродесний патріотизм: «це найбільша зараза, яку можна було вигадати, бо з патріотизму потім народжуються націоналізми. Коли я чую слово патріотизм, то хапаюся за револьвер». А однак старенький художник під кінець життя молився (і рахував) по-українськи. На Великдень він вітав гостей традиційним «Христос воскрес!», а на Різдво співав «Бог предвічний» та інші українські колядки. Він дуже добре пам'ятав батьківську мову і любив повторювати: «Я теж українець».

Тому слід – без упереджень – запитувати про походження. Це, по суті своїй, питання про те, «звідки ми приходимо і ким ми є?», і вони надзвичайно істотні для мистця. Нашу уяву формує дитинство, пам'ять перших кольорів, запахів, звуків, записаний у серці код перших хвилювань. «Влізання в коріння» має означати не відсотковий обрахунок ґенеалогії, а відтворення світу картин, які від народження оточують і формують людину.

жнива в Україні

Велике, безмежне поле, серед збіжжя пораються жнивари: чоловіки, жінки, діти. Вони якраз пристали на хвилю відпочинку, позують до фотографії. Хтось присів на

Кінець безкоштовного уривку. Щоби читати далі, придбайте, будь ласка, повну версію книги.

BOOK2GO
ЕЛЕКТРОННІ КНИГИ

КУПИТИ